

Strand 2: The Decorative Programmes of Buildings (Homes, Hospitals, Factories, Institutions, etc.)

El Modernisme en els cementiris de Barcelona

Adrià Terol

Resum

El Modernisme va ser un moviment artístic de gran riquesa que també va trobar un espai molt rellevant dins dels cementiris de Barcelona. Grans artistes impulsors d'aquest moviment tan característic de finals del segle XIX i principis del segle XX van desenvolupar i perfeccionar un estil amb caràcter propi i van omplir els cementiris d'escultures i panteons modernistes dedicats a diferents personalitats de l'època. Arquitectes tan coneguts com Lluís Domènech i Montaner, i Josep Puig i Cadafalch, destacats per realitzar distingides obres arquitectòniques a la ciutat de Barcelona, van col·laborar en moltes d'aquestes obres, juntament amb escultors modernistes internacionalment coneguts, com Josep Llimona, Eusebi Arnau i Enric Clarasó, i altres artistes destacats en les arts aplicades.

Paraules clau: Cementiris, Barcelona, Modernisme, Art funerari, Patrimoni, Burgesia, Mort, Il·lustració, Escultura, Arquitectura

Abstract

Modernisme was an artistic movement of great wealth that also found a space of great relevance within the cemeteries of Barcelona. Great artists driving this characteristic movement of the late 19th and early 20th centuries developed and perfected a style with their own character and filled cemeteries with modernist sculptures and pantheons dedicated to different personalities of the time. Well-known architects such as Lluís Domènech i Montaner and Josep Puig i Cadafalch, noted for carrying out distinguished architectural works in the city of Barcelona, collaborated in many of these works together with internationally known modernist sculptors, such as Josep Llimona, Eusebi Arnau and Enric Clarasó, and other outstanding artists in the applied arts.

Key words: Cemetery, Barcelona, Modernisme, Funerary art, Heritage, Bourgeoisie, Death, Enlightenment, Sculpture, Architecture

Introducció

A finals del segle XVIII la Il·lustració va impulsar diferents processos revolucionaris al món, com van ser la Guerra de la Independència dels Estats Units d'Amèrica o la Revolució Francesa. Aquest nou corrent social, filosòfic i polític va ser fonamental per

originar una nova manera de pensar que volia canviar la realitat del moment, i el ritual funerari també es va veure alterat. Des que l'Església catòlica va passar a ser la religió oficial de l'Imperi Romà, quan l'emperador Constantí va abraçar la fe cristiana l'any 313 d.C., els difunts van ser inhumats als cementiris parroquials. Aquests nous espais d'enterraments col·lectius estaven ubicats a la vora de les esglésies, perquè la societat creia en la protecció divina que els temples atorgaven sobre els difunts. No obstant això, durant el segle XIX hi va haver un gran augment demogràfic en els centres urbans, arran del comerç amb Amèrica i de la incipient industrialització, i els cementiris parroquials van col·lapsar, esdevenint focus de malalties infeccioses que no tenien cura.

L'any 1775 es va fer efectiva una revolució cultural a Barcelona, el ritual funerari va ser modificat per sempre amb la inauguració del primer cementiri de Poblenou, el més antic de Catalunya i de l'Estat espanyol. El Bisbe Josep Climent va imposar l'enterrament de les persones fora les muralles per combatre les reiterades epidèmies que patia la ciutat. Aquesta decisió va ser reafirmada l'any 1787 per la reial cèdula de Carles III que tenia el mateix objectiu. No obstant això, el rebuig ciutadà va ser generalitzat, perquè les conviccions religioses seguien estan molt arrelades en l'imaginari de la població, raó per la qual el primer cementiri va quedar abandonat. L'any 1819 l'arquitecte Antonio Ginesi, nomenat Vicecònsol del Gran Ducat de la Toscana a Barcelona, va dissenyar un nou cementiri per a una ciutat assolada per la Guerra del Francès, un conflicte bèl·lic que havia fet disparar la mortalitat. El nou cementiri de Barcelona va ser creat seguint els ideals de la Il·lustració, per tant tots els difunts havien de ser enterrats per separat, per respectar la individualitat de la persona, i sense distincions. La resta de municipis es van inspirar amb l'obra de Ginesi per construir els seus propis cementiris, els quals van ser consolidats i millorats a mitjan segle XIX per mitjà de l'Higienisme.¹

El cementiri com a nou espai de distinció social

Molt aviat el cementiri igualitari de Ginesi es va veure modificat. La Revolució Industrial moderna, engegada a Barcelona l'any 1833 amb la fàbrica el Vapor, liderada per la família Bonaplata, va comportar una gran jerarquizació social i va originar el naixement de la burgesia, una nova classe social que va passar a liderar el país. Les estructures de l'Antic Règim es van veure modificades pel capitalisme i el lliure mercat, i la burgesia va aconseguir un gran poder econòmic que va voler plasmar també a les seves sepultures. La seva influència dins la societat va fer que l'any 1848 s'iniciessin les obres d'ampliació del cementiri per disposar d'un nou espai on poder enterrar amb gran opulència els seus avantpassats. L'any 1852 es va inaugurar el departament segon i ràpidament es van iniciar les primeres obres funeràries encarregades per persones que volien fer conèixer les seves arrels, mostrar els orígens de la seves fortunes i exaltar la memòria dels seus familiars. Per portar-les a terme van comptar amb els arquitectes més destacats del moment que, en alguns casos, ja els unia una relació de confiança per

¹ MINGUELL i Font, Joan Claudi; MARIA i Serrano, Magda (2013). *Col·lecció de Carrosses Fúnebres*. Barcelona: Edicions de l'Ajuntament de Barcelona, pàgs. 10-13.

haver realitzat també les seves residències. A més, sovint hi col·laboraven els millors escultors de l'època que també havien tingut un gran protagonisme en obres urbanes. Un exemple que ho reflecteix molt bé és el panteó Arnús, realitzat l'any 1868 per l'arquitecte Elies Rogent i Amat, considerat un dels mestres de l'arquitectura catalana. Feia pocs anys havia obtingut un gran reconeixement per haver realitzat el projecte de l'edifici històric de la Universitat de Barcelona. El poderós banquer Evarist Arnús també el va contractar, perquè li projectés la seva residència al Passeig de Gràcia, cantonada amb el Carrer Mallorca, avui desapareguda. El panteó Arnús és una obra d'estil neogòtic que destaca per la col·laboració, a la part interior, del reconegut escultor Venanci Vallmitjana i Barbany, autor d'una escultura jacent d'Andreu Arnús, fill del banquer que havia mort a l'edat de vuit anys². Els germans Venanci i Agapit Vallmitjana van ser els principals renovadors de l'escultura catalana i van ser de gran referència també a nivell internacional, raó per la qual van prendre un gran protagonisme a la ciutat i, en especial, als cementiris de la mà de la burgesia, una clientela que va fer ús de l'art i la cultura com a distinció social. L'escultura funerària va prendre un gran protagonisme mitjançant els escultors més destacats de l'època, com per exemple Rafael Atché i Farré, recordat principalment per l'escultura de Cristòfol Colom al seu monument de Barcelona, Rossend Nobas i Ballbé, autor entre d'altres obres de la Quadriga de la Cascada del Parc de la Ciutadella, o artistes provinents d'altres països, sobretot italians, com eren els escultors Federico Fabiani, Fausto Baratta i Filippo Casoni.

Al llarg de la segona meitat del segle XIX, el cementiri de Poblenou va ser embellit ràpidament per tota mena de sepultures d'estils artístics molt diferenciats que han fet que avui dia sovint s'anomeni el recinte funerari com a un museu a l'aire lliure. En el departament segon s'hi contemplen majoritàriament sepultures d'estil neoclàssic, les quals van ser construïdes en gran part durant els primers anys, com per exemple el panteó de la família Biada, sent un dels primers que es van realitzar en aquest departament. Aquesta obra, d'autor desconegut, connecta amb la persona de Miquel Biada i Bunyol, armador i empresari considerat un dels majors impulsors de la construcció de la primera línia ferroviària de la península que va unir Barcelona i Mataró. Un altre exemple de sepultura neoclàssica és l'arc-cova de la família Patxot, realitzada el 1858 per Francisco de Paula Villar Lozano, recordat per ser el primer arquitecte de la Sagrada Família, i l'escultor Filipo Casoni, el qual hi va plasmar diferents elements molt simbòlics de la vida del comerciant marítim Rafael Patxot i Ferrer. Al mateix temps, les formes gòtiques també eren molt utilitzades, ja que conferien prestigi i una religiositat ben fonamentada. És per aquest raó que arquitectes reconeguts sobretot en l'arquitectura religiosa de la ciutat van ser contractats per la burgesia. Un clar exemple va ser el de Josep Oriol Mestres i Esplugas, nomenat l'any 1855 arquitecte de la Catedral de Barcelona i autor de projectes com l'església la de la Mare de Déu del Remei. Al cementiri va realitzar diverses obres d'estil neogòtic, dues

²DILLA Martí, Ramon; TORRAS Freixa, Maria (2020). *Els Vallmitjana i l'escultura moderna a Catalunya*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, pàgs. 296-300.

de les més destacades van ser el valuós panteó de l'indià Joan Vias i Paloma, encarregat l'any 1873 per la seva dona porto-riquenya Isidora Ochoteco, i el majestuós panteó Samà, realitzat el 1877 per ordre del Marquès Salvador Samà i de Torrents. Altres estils artístics també hi són molt presents en l'art funerari; l'academicisme, l'historicisme i fins i tot el neoromànic, com és el panteó Brugada, realitzat a finals del segle XIX pel mestre d'obres Antoni Robert i el reconegut escultor Rossend Nobas i Ballbé, deixeble de Venanci Vallmitjana.

El Modernisme en l'art funerari

A finals del segle XIX a Europa sorgeix el Modernisme com a un nou moviment cultural que va trencar amb els criteris tradicionals artístics de l'època. Sovint va ser utilitzat per la burgesia urbana en les seves residències i fàbriques, però també en els seus mausoleus. És per aquest motiu que als cementiris van començar a aparèixer noves sepultures que contrastaven molt amb l'estil del patrimoni funerari existent fins al moment. El departament segon del cementiri de Poblenou estava pràcticament ocupat per sepultures construïdes durant la segona meitat del segle XIX, raó per la qual hi llueixen poques obres modernistes en comparació a altres cementiris, com el de Montjuïc. Entre les més destacades hi apareix el panteó Clavé. L'any 1874 va morir el músic, compositor i polític Josep Anselm Clavé i Camps, una figura molt estimada a la societat de l'època per la seva gran contribució a la música i pel seu impuls en el moviment associatiu. L'Ajuntament de Barcelona va convocar un concurs per projectar la seva sepultura i els guanyadors van ser dos joves arquitectes associats que posteriorment van ser molt reconeguts: Josep Vilaseca i Casanovas, i Lluís Domènech i Montaner. El panteó d'estil premodernista destaca per dos elements; el bust del músic, obra del destacat escultor Manuel Fuxà i Leal, i la barana de ferro que el rodeja, dissenyada per Lluís Domènech i Montaner. Cal fer esment que aquesta va ser la primera obra de Domènech i Montaner i l'inici d'una fabulosa trajectòria professional que el va convertir en un dels màxims representants del Modernisme.

Posteriorment, el Modernisme va seguir trobant cabuda dins del departament segon del cementiri de Poblenou. L'any 1896 Ramon Mirambell i Tàpia va encarregar un panteó per enterrar-hi les despulles d'Anicet Mirambell i Carbonell, polític del Partit Radical que va destacar com a President de la Diputació de Barcelona fins al 1871, quan va ser rellevat per Josep Anselm Clavé. Les obres les va dirigir Salvador Alarma i Tastàs, qui va ser decorador i escenògraf conegut per ser l'autor l'any 1903 del local La Paloma i director artístic del Liceu. El panteó Mirambell destaca per l'ús combinat de la pedra i el metall. Una gran creu de bronze amb línies entrecruades i de formes sinuoses, típicament modernista, forma part de la lauda sepulcral i recorda les decoracions medievals d'origen celta.

Tot i que la principal producció artística modernista se seguia desenvolupant al cementiri de Montjuïc, a principis del segle XX es va realitzar alguna obra més d'estil modernista al primer cementiri de Barcelona. En el departament segon també hi destaca,

entre d'altres, el panteó de la família Prاتمarsó, qui va encarregar l'any 1907 un mausoleu sobre una sepultura que el seu antic propietari havia retrocedit. L'autor del projecte va ser Mariano de Thós i de Bofarull i va significar una de les obres més rellevants en la seva carrera com a arquitecte. La sepultura de grans dimensions està composta per l'escultura d'un gran àngel femení amb les ales desplegades que sosté una palma, símbol del triomf de la vida sobre la mort. Darrera s'aixeca un basament on hi apareixen inscripcions d'estil modernista i en la part superior, dins d'un frontó triangular, hi figura un altre àngel assenyalant un llibre amb els deu manaments de la llei de Déu. Als laterals hi ha dos àngels més que porten una creu i una àncora, atribuïts de la Fe i de l'Esperança.³ Al mateix any, la família Planàs i Armet també va encarregar un panteó a Enric Sagnier i Villavecchia, un dels arquitectes més coneguts i prolífics de Barcelona. Es tractava de la persona de confiança de la família, perquè havia treballat en l'obra de la residència d'Estanislau Planàs, ubicada al Carrer Llúria, cantonada amb la Gran Via de les Corts Catalanes. El panteó, finalitzat l'any 1908, va respondre clarament al nou corrent estilístic i recorda molt a altres construccions que Sagnier havia realitzat a la ciutat, com per exemple la part superior de l'església de Pompeia a l'Avinguda Diagonal de Barcelona, on hi apareix el frontis esglaonat des d'on sobresurt un obelisc amb relleus vegetals. Aquesta mateixa estructura de panteó la va utilitzar també per a la realització l'any 1910 del panteó d'Emili Juncadella al cementiri de Montjuïc.⁴⁵ La connexió entre el cementiri i la ciutat era cada cop més evident.

El progrés industrial va fer que la societat estigués molt jerarquizada i la bretxa entre classes socials es fes molt gran. El cementiri reflectia aquesta evolució i és per aquesta raó que es va veure ampliat amb la construcció d'una gran fossa comuna on s'hi enterrava la majoria de la classe treballadora. El cementiri igualitari de Ginesi havia quedat totalment desvirtuat. No obstant això, a partir del 1860 les fosses van ser intervingudes i van tenir un major manteniment, a més s'hi van construir altres blocs de nínxols al voltant, donant-li un millor aspecte de conjunt. La intenció de dignificar aquests espais es completa l'any 1888 amb l'aixecament d'una gran creu celta, obra de l'arquitecte Leandre Albareda, en record a tots els difunts inhumats a la fossa comuna.⁶ En l'actualitat, aquest espai és conegut com el departament tercer, una part del cementiri que a partir del primer terç del segle XX, un cop clausurada la fossa, s'hi van realitzar sepultures destacades on arquitectes i escultors hi van deixar empremta mitjançant l'art

³ MARTÍ i López, Elisa; MARÍN i Silvestre, Maria Isabel; CATALÀ i Bover, Lúdia (2007). *Un passeig pel Cementiri de Poblenou*. Barcelona: Edicions de l'Ajuntament de Barcelona, pàg. 119

⁴ MARTÍ i López, Elisa; MARÍN i Silvestre, Maria Isabel; CATALÀ i Bover, Lúdia (2008). *El Cementiri de Montjuïc. Somnis de Barcelona*. Barcelona: Edicions de l'Ajuntament de Barcelona, pàg. 196.

⁵ FOSSAS, Jordi; LUQUE, Joan Carles (2015). *Cementiri del Poblenou*. Barcelona i el culte funerari. El Papiol: Editorial Efadós, pàgs. 176-177.

⁶ MARTÍ i López, Elisa; MARÍN i Silvestre, Maria Isabel; CATALÀ i Bover, Lúdia (2007). *Un passeig pel Cementiri de Poblenou*. Barcelona: Edicions de l'Ajuntament de Barcelona, pàgs. 96-97

modernista. Per sobre de tot, caldria destacar la intervenció artística del destacat escultor Enric Clarasó i Daudí, qui ja havia realitzat un gran nombre d'escultures funeràries modernistes al cementiri de Montjuïc. Clarasó va col·laborar en dos dels panteons més rellevants d'aquest departament, el panteó de la família Gili, encarregat l'any 1920 per l'industrial fariner Andreu Gili i Guardiola, hi figura una escultura femenina que amb les mans juntes i sota el rostre expressa el dolor de la pèrdua. L'altre panteó amb la seva presència artística va ser el de la família Fontseré i Gené, encarregat l'any 1923 i on hi apareix una escultura de Santa Llúcia. Al mateix departament hi destaquen diverses obres del taller de Jaume Barba i Balanzó, el qual se'l recorda principalment per l'obra realitzada el 1930 i coneguda amb el nom del Petó de la Mort. Jaume Barba, propietari de dos tallers a Barcelona que van produir una gran varietat d'obres funeràries a tots els cementiris de la ciutat, també va participar del corrent modernista al cementiri de Poblenou, concretament en el panteó de la família del terratinent Josep Feliu i Gusiñé. Realitzat entre els anys 1911 i 1925, destaca per les seves grans dimensions i sobretot per un conjunt escultòric de marbre blanc on hi apareix la representació d'un àngel en moviment que abraça una dona en actitud de desconsol.

Un nou cementiri per a una nova manera d'expressar la mort

Barcelona estava en plena expansió, el creixement demogràfic seguia sent molt ràpid i els brots epidèmics van fer petit el cementiri de Poblenou. L'alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet va respondre a les necessitats socials i li va encarregar a Leandre Albareda i Petit, l'arquitecte municipal de Barcelona, la creació d'un gran cementiri per a una gran ciutat. Lluny de les teories il·lustrades d'Antonio Ginesi, el cementiri de Montjuïc va ser concebut perquè les diferències entre classes socials també fossin paleses davant la mort. Albareda volia que el nou recinte funerari es convertís en un monument de monuments, i així va ser. La burgesia no va desaprovechar la nova oportunitat d'expressar el seu potencial econòmic i l'art funerari va trobar la seva màxima expressió artística amb el Modernisme.

El 17 de març 1883 es va inaugurar el cementiri i les primeres construccions funeràries d'estil modernista no es van fer esperar gaire. El 14 de novembre de 1883 Pere Torras i Puig va adquirir un terreny a la via de Santa Eulàlia per realitzar el panteó familiar. L'arquitecte de l'obra va ser Antoni Rovira i Rabassa, conegut a la ciutat per projectar residències destacades. El més rellevant del panteó va ser l'àngel col·locat posteriorment i realitzat per qui seria un dels escultors més representatius del Modernisme, Josep Llimona i Bruguera. Deixeble dels germans Vallmitjana i de Rossend Nobas, els quals van tenir una gran presència sobretot en l'art funerari del cementiri de Poblenou, l'escultor va guanyar un gran reconeixement a l'Exposició Universal de 1888, on li van entregar la medalla d'Or amb l'estàtua equestre de Ramon Berenguer el Gran. A partir d'aquest moment, Josep Llimona també va desenvolupar una rica carrera artística al cementiri de Montjuïc. Entre algunes de les seves obres més destacades caldria fer esment al panteó de la família Alomar i Estrany, realitzat el 1893

per l'arquitecte Frederic Aymamí i Faura. Per la capacitat de plasmar els sentiments en les seves obres, l'àngel que hi apareix està considerat per a molts una de les seves millors obres funeràries. Posteriorment, l'artista va realitzar més encàrrecs funeraris i al llarg del primer terç del segle XX van esdevenir grans protagonistes del cementiri. En especial, l'obra que va realitzar l'any 1903 al panteó de Mercè Casas de Vilanova. L'escultor va dissenyar dues figures femenines titulades Dolor i Resignació. La figura de la Resignació, la qual expressa la desesperació, està considerada el precedent del Desconsol, una de les obres més conegudes de la seva carrera professional i que li va servir per guanyar el Premi d'Honor a l'Exposició Internacional de Belles Arts de Barcelona.

El cementiri de Montjuïc seguia creixent a la vora de la via Santa Eulàlia, i es allà on s'hi concentra una gran varietat d'obres funeràries modernistes. Un dels panteons més antics on el Modernisme hi té presència és la sepultura de Lluïsa Denís i Reverter. Autora teatral, compositora i pintora, també va ser coneguda per ser l'esposa de Santiago Rusiñol i Prats, artista polifacètic i un dels majors representats del Modernisme a Catalunya. L'any 1887 va encarregar el panteó al marbrista Miquel Font, el qual destaca per l'àngel central, una escultura realitzada per Enric Clarasó i Daudí. L'escultor va ser un dels màxims exponents del Modernisme en l'escultura funerària, raó per la qual és un dels artistes que més obres va dissenyar a les sepultures del cementiri de Montjuïc. Gran amic de Santiago Rusiñol, va contribuir al panteó on el 1931 van enterrar les despulles de Rusiñol. Cal apuntar que per l'amistat que els unia, Clarasó es va encarregar l'any 1893 de l'àngel de la sepultura de la família Rusiñol, propietat de Santiago Rusiñol i els seus dos germans. Clarasó va treballar amb altres famílies tan conegudes com la Batlló, la qual es va instal·lar a Barcelona i és on hi van construir el seu patrimoni familiar de la mà dels millors artistes. Per una banda, van encarregar l'any 1870 la fàbrica de teixits Batlló i Batlló al destacat mestre d'obres Rafael Guastavino i Moreno, i per l'altra banda van sol·licitar l'any 1889 les obres del panteó a Josep Vilaseca i Casanovas. Clarasó va ser l'encarregat de fer les escultures interiors del panteó, les quals són de marbre i revestides amb daurats. Posteriorment, la família Batlló va passar a ser coneguda arreu del món per una altra obra arquitectònica modernista, la Casa Batlló, realitzada l'any 1907 pel famós arquitecte Antoni Gaudí i Cornet. Enric Clarasó va realitzar una gran producció artística a les acaballes del segle XIX, però va ser just al tombant de segle que va realitzar una de les obres més valorades de la seva carrera professional. Coneguda com a Memento Homo, es tracta d'una estàtua d'un home jove, gairebé nu, que amb un pic a les mans fa l'acció de cavar la seva tomba. Amb aquesta obra, l'escultor va guanyar la primera medalla a l'Exposició Internacional de París de l'any 1900. L'any següent la família Vial i Solsona va encarregar el panteó a Josep Balet i Duran i l'escultura de Clarasó va ser la gran protagonista de la sepultura, perquè mostrava la nova manera d'expressar la mort. Una mirada terrenal de la vida allunyada de divinitats començava a ser present als cementiris, arran de la revolució científica, i presentava a les persones humanes lligades a les lleis naturals.

L'escultura aplicada a l'arquitectura va ser una pràctica molt habitual per decorar residències familiars, institucions, fàbriques, farmàcies i hospitals, i el Modernisme va canalitzar el seu simbolisme mitjançant una rica ornamentació escultòrica que també va trobar el seu espai en les construccions funeràries del cementiri de Montjuïc. Un dels artistes més destacats en aquest camp va ser Eusebi Arnau i Mascort, recordat per les seves obres escultòriques a edificis tan emblemàtics com el Palau de la Música Catalana o l'Hospital de Sant Pau, i a residències icòniques del Modernisme com la Casa Lleó Morera i la Casa Amatller. Precisament, va ser Teresa Amatller, filla de l'industrial xocolater Antoni Amatller, qui també va comptar amb la col·laboració d'Eusebi Arnau per realitzar el nou panteó del cementiri de Montjuïc, concretament en el timpà de la porta d'entrada. Un cop es va inaugurar el cementiri de Montjuïc, algunes famílies burgeses van decidir traslladar-hi els seus difunts, perquè el nou cementiri de Barcelona permetia construir sepultures de majors dimensions. La família Amatller ja gaudia d'un panteó al departament segon del cementiri de Poblenou, però després de la mort d'Antoni Amatller, la seva filla Teresa va encarregar l'any 1910 un panteó de majestuós a l'arquitecte Emili Sala i Cortés per traslladar-hi les despulles del seu pare i d'altres avantpassats de la seva família. Eusebi Arnau ja havia desplegat un gran ventall d'obres d'art a moltes de les principals sepultures del cementiri. Entre d'altres, cal destacar el panteó de la família de la Riva, projectat l'any 1892 per l'arquitecte Antoni Maria Gallissà, on hi va tenir un gran protagonisme en els models figuratius, el panteó de la família Olano Iriondo, obra de l'arquitecte Claudi Duran i Ventosa, o els panteons de les famílies Damm i Montells, i Terradas i Brutau, totes dues obres de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, amb qui va col·laborar sovint en obres urbanes. El panteó Damm i Montells va ser realitzat el 1897 i Eusebi Arnau va comptar amb la confiança de l'arquitecte per desenvolupar la part escultòrica, en aquest cas un alt relleu d'un àngel orant. A més, hi destaca el treball de l'empresa Masriera i Campins en la foneria artística, fet que va contribuir a embellir notablement la sepultura. Un altre encàrrec que van realitzar conjuntament va ser el panteó propietat d'Àngela Brutau, la vídua de Terrades, família per la qual ja havia treballat per projectar la seva residència a l'Avinguda Diagonal de Barcelona, coneguda popularment com la Casa de les Punxes. Tot i ser molt conegut dins del Modernisme per les seves escultures aplicades a l'arquitectura, Eusebi Arnau va destacar com a medallista, i aquesta faceta seva també es va poder veure plasmada al cementiri. L'any 1904 l'arquitecte Pere Garcia i Faria va rebre l'encàrrec de la família Carbó, el qual va dissenyar una sepultura artística amb la col·laboració de Miquel Picas i l'escultor Federico Bechini. La sepultura destaca per un gran àngel amb actitud d'escriure sobre un relleu de la Santíssima Trinitat, realitzat per Arnau i ubicat al centre d'una creu de grans dimensions.

Les arts aplicades van tenir una gran rellevància en el Modernisme i també un gran presència dins dels cementiris, perquè permetien que les construccions funeràries adquirissin una gran riquesa i diversitat artística. El treball dels vidriers, serrallers, mosaïcistes, pintors, etc., va ser d'una gran qualitat, però especialment la dels fonadors. La presència de ferro i bronze en baranes, creus i molts altres elements decoratius va fer que guanyessin un gran importància en les obres funeràries. Entre moltes de les

sepultures rellevants de finals del segle XIX cal destacar l'hipogeu de la família Valls i Vicenç, perquè és molt representatiu del pes que va tenir la foneria artística al cementiri de Montjuïc. L'any 1895 el novel·lista, advocat i polític Josep Maria Valls i Vicenç va encarregar la sepultura familiar a Lluís Domènech i Montaner. El prestigiós arquitecte modernista va dissenyar la seva única obra funerària a Barcelona, amb l'excepció del projecte de la tanca del panteó Clavé del cementiri de Poblenou. La sepultura es tracta d'un hipogeu d'estil egipci on hi destaca per sobre de tot la làpida feta de bronze. Aquesta va ser realitzada per la prestigiosa foneria Frederic Masriera, gran protagonista en la fosa a cera perduda a Catalunya i de renom internacional. Durant els propers anys, la foneria Masriera Campins va liderar la producció dins del cementiri de Montjuïc. L'any 1886 havia dissenyat els ornaments exteriors en bronze del panteó de l'industrial Salvador Bonaplata i, un cop Frederic Masriera es va associar amb el seu nebot Antoni Campins, va participar d'un gran nombre de sepultures monumentals. L'any 1897 va realitzar treballs de foneria artística al panteó Dam i Montells, comentat anteriorment, el 1898 a la sepultura de Joan i Marià Montobbio i el 1905 va realitzar la creu feta de tiges i fulles de la sepultura de Pedro del Balzo, un altre exemple de l'alt nivell que havien aconseguit les arts decoratives a Catalunya.

El Modernisme als cementiris del Pla de Barcelona

Durant la segona meitat del segle XIX les diverses viles del Pla de Barcelona van veure modificada la seva fisonomia, en alguns casos marcadament rural. En poc temps, es van convertir en municipis plenament industrialitzats. Aquest procés va comportar un augment demogràfic considerable, especialment a la vila de Sant Andreu de Palomar, la segona vila del Pla de Barcelona en tenir un cementiri modern propi⁷. El nou recinte funerari va ser construït l'any 1834, perquè el cementiri parroquial estava saturat, però aviat va ser modificat i ampliat per respondre a les necessitats de cada moment, sobretot a partir del 1897, quan la població va ser annexionada a Barcelona. Al llarg d'aquest procés, famílies terratinents de Sant Andreu de Palomar i la nova burgesia industrial que s'hi va assentar van decidir reflectir la seva posició social també al cementiri. A finals del segle XIX el Modernisme hi va començar a tenir una gran presència, com demostren els dos panteons ubicats just a l'accés del primer departament. En un cantó està present el panteó de la família Martí, coneguts fabricants de sabó, la qual va encarregar l'any 1895 la construcció de la seva sepultura a Leandre Albareda i Petit. Per sobre de tot, destaca un conjunt escultòric format per una figura femenina i un sarcòfag decorat d'inspiració modernista dissenyat pels germans Ventura. A l'altra cantó, el panteó de la família Giraudier, realitzat el 1902 pel mestre d'obres Luis de Miguel i Roca, conté un destacat treball artístic a la barana de forja cargolada en cop de fuet i amb presència de fulles d'heura i cascalls, la planta que es relaciona amb el son etern per les seves

⁷ LACUESTA, Raquel; GALCERÁN, Margarita; NADAL, Margarida; PUJOL, Jordi (2009). *Classicisme i modernisme en el Cementiri de Sant Andreu*. Barcelona: F12 serveis editorials, pàgs. 15-19.

qualitats hipnòtiques. En el mateix departament hi destaquen dues obres funeràries més d'estil modernista realitzades l'any 1901 pel mateix arquitecte, Simó Cordoní i Carrera. Totes dues tenen aparença de cova i tenen elements modernistes, en el cas del panteó Oriol en les ondulacions dels ferros, tant de la barana com de la creu, formada per elements vegetals, i en el panteó Vintroló en les lletres de la inscripció del nom de la família, en l'accés, on hi apareix iconografia egípcia, sovint utilitzada en sepulcres d'estil modernista, i als barrots de la reixa amb motius vegetals. Posteriorment a l'agregació de Sant Andreu de Palomar a Barcelona, el cementiri va ser eixamplat amb la construcció del segon departament, i és en aquest nou espai on hi llueix una de les obres funeràries del cementiri de Sant Andreu més representatives del Modernisme. El panteó de Martí Rius, una capella sepulcral realitzada l'any 1905 per l'arquitecte Jaume Bayó i Font, estret col·laborador d'Antoni Gaudí en obres mundialment conegudes com la Casa Batlló, el parc Güell o la Casa Milà, és una mostra clara de la influència del Modernisme en les construccions funeràries. Les formes sinuoses de l'arc de la porta i de la cornisa són molt evidents, i a la coberta pren un gran protagonisme un pinacle coronat per una creu de quatre braços amb una clara influència gaudiniana. A més, té una gran presència el ferro forjat en la reixa de la porta, la qual simula una xarxa d'agulles de màquines selfactines que Gaudí també va utilitzar posteriorment a la cripta de la Colònia Güell. L'interior destaca l'escultura d'un Crist crucificat i dos àngels atribuïts a Josep Campeny i Santamaria, escultor que va col·laborar en moltes obres funeràries de gran rellevància en la majoria dels cementiris de Barcelona.⁸

El municipi de les Corts va seguir l'exemple de Barcelona i Sant Andreu de Palomar, i l'any 1847 va inaugurar un nou cementiri. Igual com les altres poblacions properes a Barcelona, les Corts també va tenir un ràpid augment poblacional i va haver d'ampliar el cementiri en diverses ocasions. L'any 1913 es va dur a terme una actuació arquitectònica de clara inspiració modernista a càrrec de Pere Falqués i Agustí Domingo. Es va realitzar la nova administració del cementiri, projectada a la plaça exterior del recinte, i la restauració de la capella. Tots dos edificis destaquen per la inclusió del maó i la ceràmica, materials molt característics del Modernisme. En l'interior s'hi poden contemplar poques obres modernistes, com demostren les sepultures patrimonials del departament segon, les quals són majoritàriament d'estil neogòtic i neoclàssic. No obstant això, es pot localitzar puntualment alguna obra modernista, a destacar la sepultura de Pere Serra i Pons ubicada al departament tercer. Enric Clarasó i Daudí, destacat per saber plasmar l'expressió dels sentiments davant la mort, va ser l'encarregat de la part escultòrica. En aquest cas hi presenta una dona asseguda de perfil en actitud meditativa.

La construcció de noves vies de comunicació que connectaven Barcelona amb les poblacions veïnes va fer que una part de la població preferís viure lluny d'una ciutat on la conflictivitat social anava en augment i es respirava un aire extremadament

⁸ LACUESTA, Raquel; GALCERÁN, Margarita; NADAL, Margarida; PUJOL, Jordi (2009). *Classicisme i modernisme en el Cementiri de Sant Andreu*. Barcelona: F12 serveis editorials, pàg. 166.

contaminat per culpa de l'activitat fabril dins de les muralles. L'any 1860 es va inaugurar el tren de Sarrià i part de la població benestant de Barcelona es va instal·lar progressivament a Sant Gervasi de Cassoles. El municipi disposava d'un cementiri modern construït l'any 1853, ja que per raons higièniques el cementiri parroquial havia estat clausurat. L'arribada de nous veïns, molts dels quals de famílies burgeses, va impulsar la construcció d'obres funeràries de gran valor, i artistes que integraven el moviment modernista a Catalunya van rebre els primers encàrrecs. Un dels exemples més representatius és el panteó de la família Bosch i Grau, coneguda a tot el món per ser la creadora del licor "Anís del Mono". Realitzat l'any 1889 per Ubald Iranzo i Eiras, arquitecte recordat per ser el director de la secció d'urbanisme de Barcelona entre els anys 1900 i 1921, destaca per l'obra escultòrica de Josep Campeny i Santamaria, qui va dissenyar un gran àngel que porta una corona de flors en una mà i l'altra apunta al cel per indicar l'ascensió de l'ànima del difunt. El cementiri de Sant Gervasi també acull les despulles de personalitats molt rellevants de diferents camps del Modernisme, com per exemple els arquitectes Lluís Domènech i Montaner, i Cèsar Martinell i Brunet, l'escultor Enric Clarasó i Daudí, i el poeta Joan Maragall i Gorina.

La població de Sants també va veure incrementada la seva població per la ubicació entre el Pla de Barcelona i el sud del país, on hi passava el camí Ral. Davant la onada migratòria de l'últim terç del segle XIX i la incapacitat de construir un cementiri proper a la població, l'any 1880 es va inaugurar el nou recinte funerari en terrenys que actualment formen part de l'Hospitalet de Llobregat. L'autor va ser l'arquitecte Jaume Gustà i Bondia, protagonista en l'Exposició Universal de 1888 i qui posteriorment va dissenyar la seu del Districte de Sants⁹. L'interior del cementiri conté algunes obres destacades, la majoria de les quals es van ubicar a prop de la capella. El panteó de la família Muns és probablement l'obra modernista més destacada. Adquirit el 1917 per Matias Muns i Ballesteros per traslladar-hi a diversos avantpassats familiars seus, destaca per un obra modernista, d'autoria desconeguda, composta per un àngel assegut amb un llibre a les mans i una estructura esglaonada darrera des d'on s'aixeca una creu celta.

L'any 1904 v ser annexionada a Barcelona la població de Sant Joan d'Horta, la qual també disposava d'un cementiri des del 1865. Tot i les seves petites dimensions, el recinte funerari conté sepultures de gran rellevància artística, com per exemple el panteó d'estil eclèctic de la família Marsans, obra de Juli Maria Fossas i Martínez, el panteó d'estil neoclàssic de la família Marcet, obra d'Enric Sagnier i Vilavecchia, i el panteó de la família Sans i Bernet. Aquest últim va ser realitzat el 1913 per l'arquitecte modernista Joan Bruguera i Roget i l'escultor Enric Clarasó i Daudí, el qual va dissenyar una escultura femenina que deixa anar unes roses sobre un sarcòfag, com a gest d'amor al difunt.

⁹ SILES Molina, Gregor; SALVADÓ Costa, Margarida; VENDRELL Torres, Alba; VINYES i Roig, Pau (2020). *Ningú se n'escapa. La cultura funeraria a Barcelona*. Barcelona: Llop Roig-Llibres i cultura, pàgs. 134-137.

L'última vila en annexionar-se a Barcelona va ser la de Sarrià, un procés que es va formalitzar l'any 1921. El cementiri, actualment un dels més petits de la ciutat, responia a les necessitats d'una vila rural amb poca població. Tot i que moltes famílies benestants de Barcelona s'hi van instal·lar a prop a partir de la segona meitat del segle XIX, les sepultures les seguien tenint als cementiris monumentals de Poblenou i Montjuïc, per la qual cosa el patrimoni funerari és escàs. Disposa d'obres rellevants de famílies sarrianenques destacades, la majoria amb una inspiració gòtica i clàssica, com per exemple el sepulcre del farmacèutic i líder polític local Josep Margenat i Cuyàs o el panteó neogòtic de la família Mumbrú, realitzat l'any 1892 pel destacat arquitecte August Font i Carreras.

Conclusió

La forma d'enterrar a les persones ha estat una de les principals fonts de documentació que hem tingut per conèixer amb profunditat les societats que ens han precedit. Aquest és el gran valor de les necròpolis i, des de fa més de dos-cents anys, dels cementiris moderns, espais on el pas del temps s'ha detingut i ens permet contemplar els reptes del passat, els descobriments, les aspiracions, els gustos i les tensions socials de cada època.

A finals del segle XIX es vivia un context social i polític molt complicat. La crisi colonial va deixar en evidència la debilitat de les estructures de l'Estat i les polítiques econòmiques que es van portar a terme per contrarestar la crisi econòmica van aixecar una opinió pública molt crítica. Tot i això, a Catalunya, i concretament a Barcelona, es va reivindicar un moviment cultural modern que xocava amb les doctrines culturals espanyoles existents. El Modernisme va ser una nova forma d'expressar el pensament que es va fer palès en gran part a l'arquitectura i a les arts aplicades, i va trobar en els cementiris l'espai idoni per aplicar-lo. Per realitzar les arquitectures funeràries també es van utilitzar tècniques revolucionàries, nous materials de construcció i un simbolisme estretament lligat a la dona i a la naturalesa, on hi predominaven el dinamisme de les formes, que va permetre expressar de forma desacomplexada la nova mirada que es tenia de la mort i els sentiments que en brollaven. A més, va permetre a la burgesia, en gran part la impulsora del Modernisme, reivindicar el seu estatus social i el nou sentiment nacional que va ser liderat també per artistes modernistes capdavaners, com va ser Lluís Domènech i Montaner, membre de la candidatura dels quatre presidents que va impulsar la Lliga Regionalista i va liderar el catalanisme polític de l'època.

El repte actual és conservar el patrimoni funerari per mantenir la nostra memòria col·lectiva. Entendre els cementiris com a font de coneixement és imprescindible, perquè les obres artístiques siguin conservades, difoses i valorades per la societat. Dins de la diversitat d'estils que hi podem trobar, el Modernisme reflecteix només trenta anys de la nostra història, però per molts ha estat el període que s'ha produït una major riquesa artística i cultural. El seu objectiu va ser transformador, i actualment segueix sent una font d'inspiració que cal mantenir viva pel progrés social.

Curriculum Vitae

Adrià Terol i Hernández, Barcelona, 1986.

Graduated in History from the University of Barcelona, I completed the Master's in Cultural Management at the Universitat Oberta de Catalunya, where I specialized in Heritage Interpretation. I currently work at Barcelona Cemeteries since 2012. I have participated in the management of the Funeral Carriage Collection, the Funeral Library and in the design and development of cultural routes in Barcelona cemeteries.